

СЪЩНОСТ, ЕФЕКТИ, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ НА ПРОЦЕСА НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ НА ТУРЦИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Изследван е процесът на икономическата интеграция на Турция в ЕС, респ. последиците и перспективите. Разгледана е същността и еволюцията на този процес. Анализирани са неговите макро и микро икономически ефекти върху турската икономика. Формулирани са реалните и потенциалните проблеми на процеса. Посочени са силните и слабите му страни, както и заплахите и възможностите пред него. Подчертано и оценено е закономерното геоикономическо и геостратегическо място на България по пътя на пълната интеграция на Турция в ЕС.

JEL: F15, F52

Турция е страна, чиито връзки с Европейския съюз имат почти половин вековна история. Началото е поставено през 1959 г., а през септември 1963 г., е подписан Анкарският договор за асоцииране след четири годишни преговори между двете страни. Така се формира един много дълъг, противоречив и дори конфликтен икономически процес, чиято крайна точка според предварителните двустранни сценарии ще бъде пълноправното членство на Турция в ЕС. Този процес, чийто ход и продължителност са безпрецедентни в историята на Общността има няколко етапа, значителни постижения, малки или големи, реални или потенциални проблеми, както и теоретични и практически перспективи. Тук изучавайки неговите контури, елементи и атрибути ще проследяваме еволюцията му. Характеризираме етапите, вкл. тези на Митническия съюз (МС) между двете страни. Ще анализираме стопанските, финансовите, търговските и маркетинговите постижения на процеса; ще дискутираме реалните и потенциалните перспективи на връзките между ЕС и Турция. От тази гледна точка ще бъдат разгледани и перспективите на икономическите отношения между България и Турция, като две съседни страни със значителна разлика в етапите на асоциирането и пълноправното членство в ЕС. Ще се направят и някои изводи и препоръки по отношение на по-нататъшния ход на процеса в светлината на забележителния напредък на България по пътя на пълноправното ѝ членство и евентуалното ѝ положително влияние върху Турция и нейната по-нататъшна европеизация.

¹ Саваши Орхан Йозиолдаш е старши научен сътрудник в секция "Международна икономика" към Икономически институт на БАН. Тел.: 810426.

1. Същност на процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС

Живеем в изключителна динамична епоха, в която процесът на интернационализацията, глобализацията и регионализацията на бизнеса, икономиките и пазарите придоби голяма динамика, висока интензивност и широка мащабност. Той обхваща всички или почти всички държави в света и започна да оказва решаващо влияние върху локалните и глобалните икономически и маркетингови стратегии, програми и политики. Освен това, взаимодействайки с глобалната конкуренция и научно-техническа, технологична, информационна и комуникационна революция, този процес стана материална основа за възникването и разгръщането на интеграционните процеси и структури в най-различни краища на света. Към такива процеси и структури се причислява и евроинтеграцията. Тя е неразделна съставна част от процеса на интернационализацията, глобализацията и регионализацията на бизнеса, икономиките и пазарите в Европейския континент. Следователно ядрото на всички интеграционни процеси, структури и общности е икономическата интеграция. Но “тя не е цел, а е средство за постигането на икономическо благосъстояние, мир, демокрация и защита на човешките права. Икономическата интеграция е постъпателен процес, развиващ се на етапи, всеки от които се базира на достиженията на преходния. Тези етапи са: зона за свободна търговия, митнически съюз, икономически съюз, валутен съюз и политически съюз.”² Това се отнася изцяло и до процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС.

Разпадането на марксистко-ленинската и сталинистко-маоистката парадигма и нейните модификации в света, и глобалното утвърждаване и универсалното разпространяване на пазарно-ориентираната парадигма в областта на икономическата теория и практика и на политическата икономика в частност показват, че ЕС е най-атрактивната и перспективна стопанска, финансова, търговска, фискална, парична, социална и политическа интеграция.

Все повече страни и държави в нашата епоха влизат в привлекателната орбита на ЕС, като се стремят да станат негови асоциирани или пълноправни членки, да проучат натрупания опит от други страни в тази област, да извлекат съответните изводи и поуки за предстоящото си асоцииране и присъединяване към Общността. Турция е сред тези страни, независимо от много дългото времево различие, което я отличава от другите държави по пътя към интеграцията им в ЕС. Тя има зад гърба си почти половин вековен период по този път.

Процесът на икономическата интеграция на Турция в ЕС от началото на посочения период до сегашния си формат и състояние трябва да бъде разделен макар условно и относително на два големи и взаимосвързани етапа със съответните под етапи.

Първият етап е по-нисш макар да е много дълъг, противоречив и зигзагообразен поради редица обективни и субективни причини. Това е етапът

² Панушев, Е. Икономическа интеграция в Европейския съюз. ИК “НЕКСТ”, С., 2003, с. 34-35.

на асоциирано членство, който има повече нормативна икономическа същност и насоченост отколкото конкретни и значими стопански, финансови и търговски насоки, измерения, параметри и индикатори. Изключение прави подетапът на създаване и развиване на зона за свободна търговия между Турция и редица страни – асоциирани и пълноправни членки на ЕС, вкл. и България към края на този първи етап.

Вторият етап е по-висш етап, чиято същност и насоченост, мисия и функция са по-ясни и конкретни от макро и микро икономическа и маркетингова гледна точка. Това е етапът на МС между ЕС и Турция.

2. Ефекти на процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС върху турската икономика

Ефектите на асоциирането като цяло и на МС в частност са закономерни, динамични и големи. Те имат краткосрочно, средносрочно и дългосрочно естество. Освен това те са умножени благодарение на факта, че асоциирането и МС са придружени с три фундаментални икономически и стабилизационни програми и редица други мерки и мероприятия в страната през последните 30 години. Това са ПИС*, ПАПИР**, ПЕСИТ*** и други адаптационни реформи .

Конкретното и точното измерване и изчисляване на въпросните ефекти не е лесно поради редица общи и специфични фактори, които придружават МС и оказват също влияние върху социално-икономическото развитие на страната. Въпреки това съществуват основания да се каже, че тези ефекти са сравнително по-чисти и осезаеми в следните области на икономическия живот и прогрес на Турция.

МС има най-голям ефект върху турската външна търговия. Тя разшири териториалния си обхват включвайки многобройни нови страни-партньори. Към 31.12. 2007 г., Турция вече има търговски връзки с 140 страни от света. Сумарната стойност на нейната търговия с тези държави нарасна 4,8 пъти от 1995 г. до 2008 г. (вж. табл. 1). Този количествен скок във външнотърговския обем на страната е особено голям след 2003-2004 г., т.е. тогава когато се откриха нови перспективи пред процеса на икономическата интеграция на страната в ЕС и започнаха много интензивни контакти и срещи за преговорните процедури и се постави началото на самите преговори за пълноправно членство в ЕС.

* Програма за икономическа стабилизация и структурна адаптация, разработена и въведена от Турция на 24 януари 1980 г. Тя е продукт на екип начело с Т. Йозал.

** Петоаприлският пакет от икономически решения, разработен и въведен от Турция на 5 април 1994 г. от екип начело с Т. Чиллер.

*** Програма за преход към една силна икономика в Турция, разработена от екип начело с К. Дервиш и проведена от кабинета начело с Р. Т. Ергоган от 2002 г. насам.

Таблица 1

Външна търговия на Турция през периода на МС по FOB (млрд. USD)

Показатели	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Общо
Внос	35,7	43,6	48,6	45,9	40,6	54,5	43,0	49,2	69,3	97,5	116,7	137,4	170,0	952,0
Износ	21,6	23,2	26,2	26,9	26,5	27,7	32,3	34,1	47,2	63,1	73,2	85,7	107,2	594,9
Общ обем	57,3	66,8	74,8	71,8	67,1	82,2	75,3	83,3	116,5	160,6	189,9	223,1	277,2	1546,9
Салдо	-14,1	-20,4	-24,4	-19,0	-14,1	-26,8	-10,7	-15,1	-22,1	-34,4	-43,5	-51,7	-62,8	-357,1

Източник: Statistical Yearbook of Turkey, DIE, Ankara, 2004, p. 300; Turkey. DEIK, Ankara, 2005, p. 34; www.die.gov.tr 2006; www.deik.org.tr 2007; www.igeme.org.tr 2008; ihracat.dtm.gov.tr 2008.

По-нататъшният анализ на табл. 1 дава основание за следните изводи:

- Турският износ в чужбина се увеличи 4.9 пъти от 1995 до 2008 г.
- Подобен скок се наблюдава и в турския внос от чужбина.
- Необичайно голям, бързо развиващ и хроничен дефицит се наблюдава във външнотърговското салдо на Турция. Негативното във всичките години на МС за Турция салдо нараства 4.4 пъти като достига 62.8 млрд. USD през 2007 г. срещу 14.1 млрд. USD през 1995 г.³ Стойността и обемът на негативното салдо е особено голям през кризисните и предкризисните фази на икономическия цикъл в Турция, както и в периода след 2003-2004 г.
- Турският внос от чужбина е значително по-голям от износа в чужбина по всяка една от годините на МС и се намира в основата на посочения дефицит. Съществуват основания да се каже, че такъв дефицит ще е налице и в бъдеще.
- Общата стойност на външнотърговския оборот на страната през периода от 1995 г. до края на 2007 г. възлиза на 1546.9 млрд. USD, от които 952 млрд. е внос, а 594.9 – износ. Следователно общият износ на Турция покрива 62.5% от общия внос на страната през периода на МС. По такъв начин съотношението между двата показателя става 1.6 в полза на вноса.
- Общият външнотърговски дефицит на страната през същия период пък достига до 357.1 млрд. USD, които са почти равни на БВП по текущи цени (301.6 млрд. USD) през 2005 г. Това е един фрапиращ и впечатляващ факт, който между другото показва и слабостта и силата на икономиката на страната в периода на МС.

Що се отнася до дела на ЕС във външно-търговския оборот на Турция, то данните от табл. 2, показват, че Съюзът е най-големия търговски партньор през всичките години на МС, и че неговият абсолютен и относителен дял в турския внос и износ се увеличава постоянно, независимо от някои колебания от годините.

³ Това е един от “аргументите” на турските опоненти и противниците на МС, икономическата и пълноправната интеграция на Турция в ЕС.

Таблица 2
Взаимната търговия между Турци и ЕС през периода на МИС (млрд. USD)

Години	Турският износ в ЕС		Турският внос от ЕС		Общо внос и износ	Салдо
	обем	% от сумарния турски износ в чужбина	Обем	% от сумарния турски внос в чужбина		
1995	11,0	51,2	16,9	47,2	27,9	- 5,9
1996	11,5	49,7	23,1	53,0	39,6	- 11,6
1997	12,2	46,6	24,9	51,2	37,1	- 12,7
1998	13,5	50,0	24,1	52,4	37,6	- 10,6
1999	14,3	54,0	21,4	52,6	35,7	- 7,1
2000	14,3	52,5	26,6	48,9	40,9	- 12,3
2001	16,1	53,8	18,3	45,8	34,4	- 2,2
2002	18,5	54,0	23,3	47,6	41,8	- 4,8
2003	24,5	54,8	31,7	48,3	56,2	- 7,2
2004	34,5	54,5	27,6	46,7	47,8	- 7,4
2005	38,4	52,5	49,2	42,1	87,6	- 10,8
2006	43,9	52,3	58,8	42,8	102,7	- 14,9
2007	49,3	45,9	61,7	36,2	111,0	12,4
ОБЩО	302,0	50,7	407,6	42,9	709,6	- 105,6

Източник: Statistical Yearbook of Turkey, DIE, Ankara 2000-2001; Annual Report, TCMB, Ankara, 2000-2002; www.die.gov.tr 2005; www.deik.org.tr 2006; [www.hazine.gov.tr /static/](http://www.hazine.gov.tr/static/) 2007; www.igeme.org.tr 2008.

По-нататъшният анализ на табл. 2 дава основание за следните обобщения:

- Стойността на турския износ в ЕС през изследвания период варира от 11 млрд. USD минимум до 49.3 млрд. максимум в различните години. Сумарната му стойност възлиза на 302 млрд. USD през целия период от 1995 до 2007 г. Това е 50.7% от общия износ на турските продукти в света. В процентно отношение, износът в ЕС варира от минимум 45.9% до максимум 54.8% от общия износ на Турция в чужбина. Средногодишният процент през 1995-2007 г., е 52.5%. Този показател става още по-голям и впечатляващ, като се има предвид и износът на Турция в други европейски страни-нечленки на ЕС. Така той достига 64% средно през 2001-2006 г. без оглед на турския износ в Русия.⁴
- Стойността на вноса от ЕС варира от 16,9 млрд. USD минимум и 61.7 млрд. максимум през същия период. Сумарният турски внос от ЕС възлиза на 407.6 млрд. USD. Това е 44.2% от общия внос на страната в света през периода 1995-2007 г. В процентно отношение, турският внос от ЕС варира от 36.2 до 52.6% от общия ѝ внос от чужбина през различните години на изследвания период. Средногодишният процент през същия период възлиза на 42.9%. Този индикатор става още по-голям и впечатляващ тогава, когато се има предвид и вносът от останалите европейски страни-нечленки на ЕС

⁴ www.deik.org.tr 2007.

без оглед на този от Русия. Така той достига 61.5% средно през 2001-2006 г.⁵

- Наблюдава се едно голямо, хронично и постоянно нарастващо отрицателно за Турция салдо в търговията ѝ с ЕС. То варира от 2.2 млрд. USD минимум и 14.9 млрд. USD максимум в различните години на МС.
- Общата стойност на отрицателното салдо възлиза на 105.6 млрд. USD през разглеждания период. Това е една голяма сума, която между другото свидетелства не само за слабите, но и за силните страни на турската икономика, и която се дължи на постоянно нарастващ обем на вноса на европейските индустриални продукти в страната за нуждите на интензивно развиващата се промишленост и услуги. Съществуват основания да се каже, че този тренд ще е налице и за в бъдеще, и че постигнатото свободно движение на промишлените продукти между Турция и ЕС е допълнителен фактор, който е създаден от МС, и който детерминира разнообразния, макар неравно поставения поток от продукти между две различни по степени и мащаби на развитост страни и индустрии.

Тук е мястото да се посочи, че продуктивният асортимент на турския внос и износ от и в ЕС е много богат и се разнообразява все повече. Към този асортимент се причисляват не само индустриалните и инвестиционните продукти, но и редица междинни продукти и бизнес услуги, както и военни, рудодобивни, селскостопански, научни, технически и технологични продукти. Например през последните 10 години продуктите на турската преработваща промишленост заемат от 3 до 85% от общия износ на Турция. Делът на земеделските продукти варира от 4 до 4.7%. Що се отнася до делът на продуктите на турската преработваща промишленост в общия турски внос, то той възлиза от 68.4 до 69% в същия период срещу 20 и 18.9% на рудодобивни продукти. Вносът на земеделските продукти пък е от 12.5 до 6%.⁶

Данните, изнесени от Eurostat през март 2007 г., показват, че ЕС е водещ търговски партньор на Турция, а тя е петият по мащаби пазар на Общността.⁷ При това, Германия заема първото място сред всички европейски търговски партньори на Турция. Нещо повече Германия, която още от началото на 70-те години бе най-големият външнотърговски партньор на Турция, увеличи многократно позициите си в това отношение от момента на установяването на МС до днес. Например през периода 2001-2006 г. износът в Германия е на 15.2% средно от общия турски износ в ЕС. На второ място е Англия, към която са насочени 8% от износа в ЕС. Трето място заема Италия, чийто дял в турския износ в ЕС е средно 7.1%. Франция с 5.7% на четвърто място, следвана от Испания с 3.6% средно.

Германия е на първо място и по отношение на турския внос. Нейният дял в общия внос на страната от ЕС възлиза на 12.9% средногодишно. Тук второ място се пада на Италия – 7.5% средно. Следва Франция с 5.9% и Англия с 4.6%. Тук е мястото да се каже, че голямо дори впечатляващо нарастване и

⁵ Пак там.

⁶ www.deik.org.tr 2006.

⁷ ICOC, Turkey in Figures, Istanbul, 2008, p. 107.

ускорение се наблюдава в стоковия обмен между Турция и България след като двете страни подписаха договори за свободна търговия и митнически съюз. Стойността на двустранната търговия между тях се увеличи от 585 млн. долара през 1995 г. на 1843 млн. долара през 2004 г., 3000 млн. долара през 2006 г. и 4500 млн. долара през 2007 г.⁸ Както се вижда особено голям е растежът на взаимната търговия между двете страни след като България стана пълноправен член на ЕС и подписа договор за митническия съюз с Турция. По такъв начин двете страни станаха взаимноизгодни и перспективни партньори. Турция се превърна в четвъртия по мащаби търговски партньор на България. Около 11.5 от общия износ на България е насочен към Турция и около 6% от вноса. При това България е една от онези страни от света и региона, която има голямо, дългогодишно и незигзагообразно положително салдо в търговията си с Турция. Това салдо нараства особено след 2006-2007 г., благодарение на митническия съюз между двете страни.

Големите мащаби на абсолютния и относителния обем и стойност на търговията между ЕС и Турция с решаващият принос на МС и формирането на нейната икономическа, правна и институционална основа и рамка се кореспондира със следните универсални принципи и дименсии на ЕС, както и с целите, изискванията, насоките и перспективите на отношенията между тях.

“Търговията и търговската политика, в.т.ч. спрямо трети страни, която е важна съставна част от процеса на разширяването на ЕС е приоритет на основаването на икономическите общности. Основополагащ принцип е либерализацията на търговията и свободната търговия между страните-членки и между тях и останалия свят. Насърчаването на търговията чрез премахване на националните правни и митнически бариери е основен път за увеличаване на благоденствието. Значението на общата търговска политика нараства с глобализацията на икономиката и разширяването на ЕС.”⁹

Вторият по мащаби ефект на МС е върху движението на капитали между Турция и ЕС. Нещо повече тук би трябвало да се говори за успешната либерализация на капиталовите потоци между двете страни и за пълното постигане на принципа за свобода на движението на капиталите между Турция и страните от ЕС, с изключение на някои дребни проблеми от формално естество. По такъв начин Турция изпълни едно от най-важните изисквания по пътя на икономическата си интеграция в ЕС. Либерализацията и свободата на движението на капиталовите потоци включва три важни пера: инвестициите от ЕС за Турция; турските инвестиции в чужбина вкл. ЕС; външните кредити и заеми от чужбина вкл. ЕС за Турция.

Както показват данните от табл. 5, годишният обем на всички чуждестранни инвестиции в Турция варира от 1.1 млрд. USD до 25 млрд. през периода на МС. Това е един много голям количествен скок от около 25кратно увеличение за 12 години. Сумарният обем на всички чужди инвестиции възлиза на 74.1 млрд. USD, от които 55.1 млрд. са инвестирани през последните три години. Това е обяснимо предвид факта, че МС навлезе в нов етап от края на 2004 г., и

⁸ www.igeme.org.tr 2008.

⁹ Генов, Г., Е. Панушев. За по-голям и по-силен Европейски съюз. С., 2001, с. 207, 214.

началото на 2005 г., със започването на преговори за пълноправно членство на страната в ЕС; ликвидирани са от Турция всякакви остатъци от предишния режим за чуждестранни инвестиции и е създаден съвсем нов такъв. Общо 67.8 млрд. USD от всички външни инвестиции в страната в периода на МС са от 2000 г. до сега като това означава около 94% от общото. За сравнение трябва да се добави, че същият показател за периода от 1980 г. до 2000 г. възлизаше на 30 млрд. USD.¹⁰ При това, изчисленията показват, че 6.9 млрд. от тях са внесени през периода 1980-1995 г. Следователно реалният обем на чуждите инвестиции през този период е 23.1 млрд. USD, които са около четири пъти по-малко от тези през периода 1995-2007 г. Този факт става още впечатляващ, тогава когато се имат предвид проектите и другите кредити на ЕИБ за делова и инвестиционна дейност в Турция.

31.2 млрд. USD или 42.1% от общо 74.1 млрд. USD чужди инвестиции в Турция през периода на МС са преки чужди инвестиции (ПЧИ), а останалите 42.9 млрд. или 57.9% са портфейлни. При това 27.2 млрд. или 87.4% от всички ПЧИ в страната са инвестирани през последните 7 години.¹¹

Таблица 3
Турските инвестиции зад граница вкл. шест страни от ЕС към 30.10.2005 г.
(млн. USD)

Страни	Обем	% от общото
Холандия	2485	31.9
Англия	521	6.7
Германия	462	5.9
Гърция	250	3.2
Люксембург	119	1.5
България	68	0.8
Общо за шестте от ЕС	3905	50.1
Други страни от света	3886	49.9
Общо	7791	100.0

Източник: www.deik.org.tr 2005; www.hazine.gov.tr/stat/ 2006.

Що се отнася до разпределението по страни на всички чужди инвестиции в страната през същия период, то делът на страните-членки на ЕС в тях е най-голям. Например през 2002-2005 г., 77% от всички ПЧИ в страната принадлежи на фирмите от европейските държави. 62.8% от тях пък са инвестирани от фирмите от страните-членки на ЕС. Общият брой на всички фирми от ЕС, които са инвеститори в Турция достигна 10883 от общо 18612 чуждестранни фирми към края на февруари 2008 г. За сравнение трябва да се посочи, че общият им брой в страната през 1997 г. беше само 3582. Първото място по обем и стойност на чужди капитали, инвестирани от фирмите от всички страни-членки на ЕС се пада на Германия – 3181 от общо 10883 фирми от ЕС. Сумарната стойност на инвестициите на германските фирми възлиза на

¹⁰ Uz I. – O. Özdemir. Цит. Съч. с. 362.

¹¹ www.die.gov.tr 2007

5.5 млрд. евро към 2007 г. На второ място е Англия – 1852 фирми, следвана от Холандия – 1438 фирми.¹²

Що се отнася до ефекта на МС върху турските инвестиции в чужбина, то и тук се наблюдава голям и интензивен растеж.

Анализът на данните от таблицата налага следните изводи:

- турските задгранични инвестиции възлизат на 7791 млн. USD, голяма част от които са направени в периода на МС и особено в най-новия етап на МС.
- 50.1% от всички турски задгранични инвестиции са инвестирани в шест страни от ЕС. При това Холандия заема първото място. Следва я Англия. На трето място е Германия. Четвъртото, петото и шестото места се падат на Гърция, Люксембург и България.
- на останалите страни от света се пада 49.9% от всички турски инвестиции в чужбина. Сред тях има и някои страни-членки на ЕС, в които също са вложени едни или други макар малко по обем турски капитали. Следователно сумарната стойност на турските инвестиции във всички членки на ЕС става още по-голям към изследваната дата. Има основание да се каже, че тази стойност се увеличи още повече от 2005 г., до днес. Например, сумарната стойност на турските инвестиции в България възлиза на около 400 млн. в момента.
- инвестиционната дейност и активност на турските фирми се пренасочва все повече към Европа и ЕС и особено съседните страни-членки на ЕС, т.е. Гърция, България и Румъния без да се отказва от дългосрочните и средно-срочните си инвестиционни проекти и планове в Закавказките и Средноазиатските страни-членки на ОНД като Азербайджан, Тюркменистан, Грузия, Къргизия, както и Русия разбира се. Нещо повече: някои среди от турския икономически и политически елит разглеждат дестинациите Русия – ОНД – ЧИС – Ислямския свят като евентуални алтернативи и стратегически дименсии при възможния пълен провал на проекта за пълноправно членство на Турция в ЕС за в бъдеще като цяло и при евентуалното спиране на процеса на икономическата интеграция на страната в ЕС в частност.
- съпоставката показва, че твърде малък е сумарния обем и стойност на турските инвестиции в чужбина от тези на чуждите инвестиции в Турция. Следователно вносът на капиталите в Турция е около 10 пъти по-голям от износа на капиталите от страната в чужбина.

Какъв е обемът на турските преки инвестиции като съставна част от сумарните задгранични инвестиции на Турция? Отговорът на този въпрос се получава от анализа на данните от табл. 4.

¹² ICOC, Turkey in Figures, Istanbul, 2008, p. 85.

Таблица 4
Турските преки инвестиции в чужбина през периода на МИС (в млн. USD)

Години	Всички турски преки инвестиции в света
1992-1997 средно	100
1998	367
1999	645
2000	870
2001	497
2002	175
2003	499
2004	100
2005	338
2006	667
1998-2006 средно	462
Общо за 1998-20006	4158

Източник: UNCTAD, World Investment Report, New-York 2004; ICOC, Turkey in Figures, Istanbul, 2007.

Този анализ води до следните изводи:

- турските преки инвестиции в чужбина възлизат на 4158 млн. USD през девет годишния период от началото на 1998 г. до края на 2006 г. срещу само 100 млн. USD през 1992-1997 г. Увеличението е 8.3 пъти за един кратък период от време.
- средногодишният им обем нараства 4.62 пъти за същия период.
- посочените цифри не включват стойността на строителните и инженеринговите контракти, поемани от турските фирми в много страни за няколко десетки млрд. USD. Те не включват и инвестиционната дейност на 70 хил. турски инвеститори (бивши работници) в 15-те европейски страни през 2006г., голяма част от които са в Германия¹³
- те съставляват повече от половината на всички турски инвестиции зад граница.

Що се отнася до външните кредити и заеми, които съставляват третата част от капиталовите потоци, то, либерализацията, осъществявана от МС доведе до нов количествен и качествен скок в тях и тяхното развитие, както и в тяхното целево предназначение и използване. Данните от табл. 5 показват, че сумарният обем на тези кредити и заеми нарасна 3.2 пъти от 1995 г. до 2008 г. като растежът им стана още по-интензивен след 2000 г., т.е. тогава когато МС навлезе в новия си стадий. Голяма част от тях са отпуснати от МВФ, Световната банка и ЕИБ.

Сходни изводи трябва да се направят и за състоянието на вътрешните заеми. Те се увеличиха 9.8 пъти в същия период.

¹³ За представа следва да се каже, че те ангажират 350 хил. души и имат оборот на сума от 30 млрд. евро през 2006 г. според R. Hisarciklioğlu, www.rotahaber.com /static-detail/22.06.2007

Таблица 5
Основни показатели на турската икономика през периода на МС (млрд. USD)

Показатели	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Външни кредити/заеми	73,2	79,3	84,1	96,3	102,9	118,8	113,6	130,2	145,3	160,8	168,9	207,6	237,3
Вътрешни заеми	22,0	25,0	30,0	-	-	-	-	89,0	-	-	-	-	216
Чужди инвестиции	1,1	0,9	1,0	1,6	1,7	3,4	2,7	2,2	1,7	2,8	9,9	20,1	19,8
Промислено производство 1995=100	100,0	105,9	117,3	117,5	112,5	119,8	101,4	117,7	109,0	116,4	123,0	-	-
Инфлация (%)	81,8	80,4	85,7	84,6	64,2	57,3	57,6	46,7	25,3	10,7	8,2	7,1	7,9
Лихвен процент за влогове (%)	90,2	93,8	78,0	78,9	69,9	67,0	68,5	55,0	43,3	38,0	23	13,6	9,2
Средно-годишен курс на USD/TL	45678	81035	194960	261293	419517	626440	1526731	1666245	1493067	1422341	1,367	1,380	1,275
Безработица (%) от икономически активното население)	6,6	5,8	6,9	6,2	7,3	6,6	8,5	10,8	10,7	12,4	10,5	11,8	10,6
Норма на натрупване (%)	25,0	26,1	25,3	24,1	23,2	22,4	18,2	16,7	15,5	17,8	19,6	-	-
Салдо в платежния баланс	- 2,3	- 2,4	- 2,6	- 1,9	- 1,3	- 9,8	- 3,6	- 1,5	- 8,3	- 15,5	- 22,8	- 32,5	-
Интернационални валутни резерви	24,0	27,8	25,2	19,4	23,3	22,4	21,6	17,2	44,9	53,6	68,7	109,3	116,4

Източник: Annual Report, TCMB, Ankara, 2002, p.35; Economic Report, TOBB, Ankara, 2001, p. 56; Main Economic Indicators, OECD, Paris, vol.2002/1; International Financial Statistics, IMF, Washington, April 2002, p. 882; Deik, Turkey 2004, p.1; EK, 2004 Regular Report on Turkey's progress, Brussels 2004, p. 437; www.die.gov.tr 2006; www.deik.org.tr 2006; www.ikv.org.tr 2007; [www.hazine.org.tr /static/](http://www.hazine.org.tr/static/) 2008; www.ekutup.dpt.gov.tr 2008.

Таблица 6
БНП и неговия отраслов състав през периода на МС в Турция (млрд. USD)

Показатели	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
БНП	169,3	176,0	189,2	204,6	191,3	203,5	162,2	185,9	239,7	301,6	360,8	399,6	432,5
БНП по PPP ¹	345,1	363,5	374,6	403,0	373,1	459,0	445,0	426,0	509,8	-	-	-	695,0
БНП % на растеж ²	8,8	7,9	8,3	3,9	- 6,4	7,3	- 7,5	7,9	5,9	9,9	7,4	7,5	4,5
БНП на глава от население по PPP, USD	5489	5921	6303	6456	6089	6820	6151	6542	6980	7736	8141	8700	9240
БНП на глава от населението по текущи цени в USD	2759	2928	3079	3255	2878	2965	2123	2598	3383	4172	5016	5477	5730
БНП отраслов състав, %													
Селско стопанство	-	15,8	15,4	-	-	15,4	12,8	13,0	13,4	12,9	11,8	9,2	-
Промисленост	-	26,7	27,9	-	-	25,2	26,1	23,7	21,9	22,4	23,7	25,6	-
Търговия и услуги	-	57,5	56,7	-	-	59,4	61,1	63,3	64,7	64,7	64,5	65,2	-

1. PPP: Purchasing Power Parity (паритет на покупателната способност)

2. по цени от 1987 г.

Източник: ISE Bulletin, ISE, Istanbul 2000, 2001,2002; International Financial Statistics, IMF, W., 2001; Financial Times, Turkey, July 3, 2001; The marking of the Turkish Financial Crisis, UN, N158, April, 2002, New York; Turkey, ITO, Istanbul, 1998; Turkey in Figures, ICOC, Istanbul., 2000; Turkey 2000, DEIK, Ankara, 2001; Turkish Business Opportunities , N4, Izmir, 2002, 2003; Turkey – IMF, Country Report N 02121, Washington, DC; www.die.gov.tr 2005; www.ecodialog.statistic.com.tr 2005; www.igeme.org.tr 2006; www.deik.org.tr 2007; [www.hazine.gov.tr /stat/](http://www.hazine.gov.tr/stat/) 2008; www.ekutup.dpt.gov.tr 2008

В текста и контекста на ефекта и влиянието на МИС трябва да се разглежда и еволюцията на редица други важни показатели на икономиката на Турция. Сред тях се открояват особено следните показатели, които се намират в табл. 5, от анализа на която се налагат следните изводи:

Анализът на данните от горната таблица налага следните основни изводи:

- Голям скок има в индекса на промишленото производство. Увеличаването на вътрешното и външното търсене и особено големият растеж на вноса и износа на индустриалните продукти и тяхната либерализация, благодарение на МС, обуслови скока на този важен индекс.
- Нормата на натрупване на капитала като друг и още по-важен дори жизнено потребен елемент и индикатор за перманентен и устойчив икономически растеж е стабилизирана. Тя отбелязва увеличение (след значителен спад) през периода 2001-2003 г.
- Овладени са инфлационните и девалвационните процеси, които бяха до скоро едни от хроническите “атрибути” и болести на турската икономика. Инфлацията е сведена до 6.5% през 2007 г. срещу 81.1% през 1995 г. Подобно положително развитие се получи и в курса на USD спрямо турската лира.
- Намалиха се и се стабилизираха лихвените проценти, чиито дневни и особено нощни равнища до скоро смущаваха много фирми и банки и отблъскваха местни и чуждестранни инвеститори.
- Голям скок направиха интернационалните валутни резерви на страната. Те нараснаха 6.7 пъти през новия етап от МС.
- Ако трябва да се търси (и разбира се редно и научно и емпирично необходимо е да се търси) едни или други отрицателни ефекти на МС, то такива ефекти се отнасят до външнотърговския баланс и платежния баланс на страната, които също са важни индикатори на икономиката на страната. Анализът на табл. 1 и 2 показва големи и постоянно нарастващи отрицателни салда за страната във външнотърговския ѝ баланс. Сходен факт е налице и в платежния баланс. Обемът на отрицателното за Турция салдо в този баланс варира от 1.5 млрд. USD минимум през 2002 г. и 32.5 млрд. максимум през 2006 г. като прави големи скокове през последните няколко години за разлика от предишните години на МС. Сумарната стойност на отрицателното салдо в платежния баланс на страната през целия период от МС достига 104.5 млрд. USD, от които 79.1 млрд. са натрупани през последните четири години. Този огромен и хроничен дефицит е почти равен (с малка разлика от около 4 млрд. USD) на интернационалните валутни резерви на страната през 2006 г. Основният източник и “огнище” на този дефицит в платежния баланс е дефицитът във външнотърговския баланс на страната, чиято сумарна стойност е 3.4 пъти по-голяма и възлиза на 357.1 млрд. USD в изследвания период. Този факт се сочи от някои турски наблюдатели като “аргумент” за “потребност” от тотално преразглеждане, ревизия, анулиране и отказване от страна на турското правителство на договора за асоцииране и МС. Същият факт става

и един “много силен” коз в ръцете на редица “десни” и “леви” критици на ЕС, асоциирането и МС в Турция. Това е и едно от “многобройните” и “необоримите” доказателства, с които най-отявлените противници на ЕС в Турция се опитват да оправдаят враждебното си отношение към ЕС и към асоциирането, МС и бъдещото пълноправно членство, както и към модернизирането на турския социално-икономически живот и към интегрирането на турския национален пазар, бизнес и икономика с глобалния и паневропейски пазар, бизнес и икономика.

Какъв е ефектът на МС върху БНП на Турция? Анализът на таблица 6 налага следните изводи за този ефект:

- БНП на страната по съпоставими цени от 1987 г. е нараснал 2.5 пъти за 12 годишен период от време. Скокът в него е особено голям след 2002 г.
- Обемът на БНП по PPP се увеличил почти 2 пъти в същият период. Особено голямо е било това увеличение след 1999 г.
- Нарастването на БНП на глава от населението е било 2.13 пъти по съпоставими цени от 1987 г. и 1.75 пъти по PPP.
- Средногодишният темп на растежа на БНП също е голям и впечатляващ за годините на МС. Този темп е средно 7.3% като достига дори 9.9% през 2004 г. Изключение правят отрицателните цифри на растежа му през 1999 и 2001г.
- Съпоставката дава основание да се каже, че посочените темпове на растежа през разгледания период са значително по-високи и стабилни в сравнение с тези на растежа на БНП в страните-членки на ЕС.
- Отрасловият състав на БНП също показва динамична и стабилна еволюция. Делът на селското стопанство се е намалил с 6.6% през годините на МС, а делът на промишлеността – с 1.1%. За сметка на това делът на търговията и услугите се е увеличил с 7.7% в същият период.
- По-интензивни изменения в отрасловия състав на БНП, които по същество означават и интензивни структурни промени в икономиката на страната са настъпили след 2000 г. По същество това е резултат от редица явления и процеси, присъщи на новия етап на МС като: либерализацията на външната търговия, свободното движение на индустриалните продукти, свободното движение на капитали, новите либерализационни мерки за чужди инвестиции, патентно законодателство, закона за конкуренцията, закона за интелектуалната собственост и авторските права, новата индустриална политика, закон за брандинг, нови моменти в данъчното законодателство.

Основният извод, който трябва да се направи по отношение на ефектите на МС се състои в това, че по същество те са ефекти на целия процес на икономическата интеграция на страната в ЕС. Това е така по простата причина, че МС е най-новата съставна и структурна част от този процес. Тези крупни, повсеместни и взаимосвързани ефекти обусловиха новата и още по-високата степен на динамиката на макро и микро икономическото развитие на страната, допринесоха за постигането на икономическите критерии,

формулирани в Копенхаген, отвориха нова страница в по-нататъшния напредък на процеса на икономическата интеграция на страната в ЕС. Освен това, те задълбочиха, обновиха и усъвършенстваха всички или почти всички елементи на турската маркетингова обкръжаваща среда. По такъв начин те осигуриха уеднаквяването и изравняването на тази среда с паневропейската интернационална маркетингова обкръжаваща среда. Това уеднаквяване и изравняване беше жизнено-необходимо и потребно за преодоляването и ликвидирането на редица бариери и пречки пред процеса на икономическата интеграция на страната в ЕС и за решаването на едни или други задачи на процеса. То беше и продължава да бъде необходимо и потребно също и за успешното справяне от Турция и ЕС с редица реални и потенциални проблеми и предизвикателства пред същия процес.

3. Проблеми пред процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС

Има редица проблеми, които забавят и отлагат процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС. Те са от най-различно естество: икономическо, юридическо, политическо, екологично, социално, културно и военно. Обектът и предметът на изследването в настоящата студия изключва анализа и оценката на юридическите, политическите, социалните, културните, екологичните и военните проблеми, между които се открояват особено: кюрдският въпрос, кипърският проблем, арменският въпрос, проблемите на континенталния шелф и граница в Егейското море между Турция и Гърция, член 301 от Турския наказателен кодекс, някои въпроси в турската съдебна власт, някои недотам решени проблеми, свързани с основните демократични права и свободи, значителни социални и културни контрасти, голямо замърсяване на околната среда в редица индустриални центрове и особено Анкара, Бурса и Ескишехир, необходимостта от ограничаването на силовите решения и действия на турските армейски фактори и структури върху трите власти – законодателна, изпълнителна, съдебна- в страната. Разбира се, същият обект и предмет на изследване налага следния кратък и сбит анализ и оценка на икономическите проблеми:

Те имат стопански, търговски, финансови и конкурентни аспекти. Тук на първо място са същността, структурата и перспективата на турското селско стопанство. Този традиционен отрасъл на турската икономика има огромни мащаби. В него съжителстват както изостанали и примитивни стопанства от дребен, малък и среден размер така и модерни и супермодерни ферми, чифлици, плантация и стопанства от крупен и най-крупен мащаб. Те и особено големите и най-големите производители и пласьори на земеделските продукти притежават редица външни и вътрешни конкурентни предимства: евтина работна сила, плодотворна земя, немного скъпа поливна вода, сравнително по-изгодни банкови и кооперативни кредити за основен и оборотен капитал, модерна производствена и пласьорска техника и технология, висок органически състав на капитала, висока степен на концентрация на производството и пласмента, значителни и редовни субсидии, големи пазарни възможности, гарантирани целеви пазари в страната, ниска себестойност на

продуктите. Тези възможности увеличават конкурентността и конкурентоспособността на турския селскостопански отрасъл, който и без това има големи и трайни природни и климатични предимства над и пред конкурентите си от страните-членки на ЕС. Всичко това обуславя значителното превишаване на съвкупното предлагане на турските земеделски продукти пред и над съвкупното търсене на същите в страната и чужбина. Това повишаване би било още по-голямо и интензивно след пълната икономическа интеграция на Турция в ЕС и би създало трудно-преодолими противоречия, контрасти и дори конфликти между турските земеделски производители и пласьори от едната страна и европейските и паневропейските земеделски производители и пласьори от друга. В това отношение не случаен е фактът, че Споразумението за МС предвижда и отрежда един специален режим за селскостопанските продукти на Турция и ЕС. Общеизвестно е, че и без това има съществени проблеми в аграрния сектор и политика на ЕС. Пълната икономическата интеграция на Турция и нейния селскостопански сектор в ЕС би могло да увеличи тези проблеми в ЕС. Редица външни и вътрешни наблюдатели са на мнение, че това е един от най-значимите проблеми пред процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС. Този проблем става още по-голям и актуален тогава когато се има предвид един друг факт, свързан с турското земеделие. Този факт се състои в това, че дребните, малките и средните стопанства в турското земеделие се нуждаят от големи субсидии и кредити за основен и оборотен капитал и ги получават от много десетилетия насам от държавните и полудържавните банки, компании, кооперативи и изкупни офиси. Нещо повече: тези кредитори се явяват и като сигурен пазар, т.е. клиенти на същите стопанства. Това е особено отчетливо по отношение на производителите на захарното цвекло, мак, маковото масло, слънчоглед и слънчогледовото масло, жито, маслини и зехтин, южни плодове, лешници и фъстъци. Този факт е много специфичен за Турция и е трудно-ликвидируем там сега и дори за в бъдеще. Освен това евентуалното и наложителното му премахване и отстраняване преди или при пълната интеграция на страната в ЕС би създало значителни структурни, пласментни и финансови проблеми в аграрния сектор на страната и на ЕС. Така че съвсем нормално и естествено е ЕС да не иска да усложни нещата в аграрния си сектор в резултат на приемането на Турция в него.

Второто място сред икономическите проблеми се пада на турската индустрия за текстил и конфекция. През последните 30-40 години тя направи голям количествен и качествен скок в еволюцията си. Ето защо в нея се наблюдават: изключително висока степен на концентрация на производството и пласмента, много интензивна национална и глобална конкуренция, висок органически състав на капитала, евтина работна сила, изгодни суровини и материали, перфектни и модерни маркетингови канали и логистика за input и output, ниска себестойност на продукта, високо и дори тотално качество, атрактивен и модерен дизайн, сигурен и надеждно-патентован брандинг. Всичко това гарантира на тази индустрия безспорни, трайни и отчетливи конкурентни предимства в национален и интернационален (и особено паневропейски) пазар за текстилни и конфекционни стоки. Следователно няма да бъде пресилено да се каже, че тези предимства биха могли да създават определени конкурентни проблеми за текстилните и конфекционните фирми от страните-членки на ЕС.

В това отношение не случаен е дългогодишният факт, че ЕС е принуден да постави периодични и защитни квоти за вноса на турския текстил и конфекция в ЕС, и че такива квоти стават дори обект и предмет на разногласия и противоречия между двете страни от време на време. Предполага се, че този проблем ще придобие още по-големи измерения и тежести при евентуалната пълна интеграция на Турция в ЕС.

Третото място сред икономическите проблеми се пада на застрахователния отрасъл в Турция, който е една от най-слабите звена на турската икономика. Неговата конкурентност и конкурентоспособност е ниска. Структурата му е зависима от крупните банкови къщи. Мащабите и обсегът му не са широки поради ниската застрахователна култура на населението. Продажбите на застрахователните продукти не са големи. Сумарните му активи и особено капиталите и резервните му фондове са ограничени и несравними с европейските и световните му конкуренти. Кадрите му са малко. Еволюцията му е бавна. Нормата и масата на печалбите му не е висока. Поради всички тези причини, местните застрахователни и презастрахователни компании правят всичко възможно, за да забавят процеса на отварянето на отрасъла пред глобалната и европейската конкуренция и интеграция.

На четвъртото място сред икономическите проблеми се намират големите регионални диспропорции и контрасти, които се наблюдават в отделните региони на Турция. Източните и особено югоизточните региони се характеризират със значителна изостаналост, ниска степен на делова и инвестиционна активност и динамичност, голяма безработица и бедност, неравномерно разпределение и преразпределение на доходите, социална и културна ограниченост, етническа и религиозна разнородност и затвореност. Съвсем различни са останалите региони на страната и особено западната, северозападната и югозападната ѝ част, в които се наблюдава висока степен на общоикономическа, индустриална, социална и културна развитост. Преодоляването на всички тези регионални диспропорции и контрасти изисква огромни материални и морални ресурси, време и усилия, които бяха могли да създават немалки проблеми за регионалните и структурните фондове на ЕС при пълната икономическа интеграция в ЕС.

Петият икономически проблем се състои от огромната цена за европейския бюджет на бъдещата икономическа интеграция на Турция. Редица изчисления показват, че тази цена ще се варира годишно от 20 до 38 млрд. евро максимум и от 14 до 15 млрд. евро минимум.¹⁴ При това вноските на Турция в бюджета на ЕС ще са скромни от рода на 4-5 млрд. евро годишно.¹⁵ Има и други прогнози според които приносът на Турция в бюджета на ЕС ще бъде твърде малък – 0.2% от БНП на Съюза¹⁶ докато трансферите от ЕС за Турция ще са 4% от нейния БНП или 9-12 млрд. евро годишно през първите няколко години или 35 млрд. евро общо през първите три години от пълното присъединяване

¹⁴ Sen, F. *Türkiye – Avrupa İlişkilerinin Bes Temeli. Türkiye Avrupa İlişkileri Üzerine Ekonomi Politik Tezler*. İstanbul, 2006, p. 74.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там.

на Турция в ЕС.¹⁷ Както се вижда, цената за ЕС на пълната интеграция на Турция в ЕС е много висока и ще стане още по-висока след първите години. Освен това тази цена е и ще продължава да бъде една от най-важните причини за забавянето и евентуалното спиране на процеса на икономическата интеграция на страната в ЕС.

Не на последно място сред икономическите проблеми се намира и фактът, че в Турция има голяма безработица, интензивна външна и вътрешна миграция, висока степен на раждаемост и мобилност. Съществуват съвсем основателни европейски предположения и опасения, че този факт ще създава трудно преодолими дори непреодолими икономически и социални проблеми и противоречия в ЕС тогава когато ще се осъществи принципът за свободното движение на хората между Турция и ЕС, че паневропейският пазар за работната сила ще бъде зает от огромен поток от квалифицирани и неквалифицирани турски работници, служители, техници, инженери, мениджъри и др. Не случайно този принцип, залегнал в договореностите от 1963 г. насам, остана и продължава да остава извън обсега на МС, и представлява една от най-трудните глави от преговорния процес между ЕС и Турция. Нещо повече не би било пресилено да се каже, че този проблем е над всички останали проблеми от икономическо и социално естество пред икономическата интеграция на страната в ЕС.

Има и редица други икономически проблеми, които са по-малки по значимост и актуалност, и които могат да бъдат пунктирани по следния начин:

- Ниските доходи на глава от населението в Турция. Те са несравними с тези от развитите страни-членки на ЕС.
- Високата степен на доларизацията на турската икономика. Процентът на тази доларизация през периода 2002-2006 г. варира от 34 до 60%.¹⁸ Преодоляването на това явление ще бъде не много лесна задача, която трябва да бъде решена за осъществяването на бъдещата икономическа интеграция и особено на бъдещия икономически и валутен съюз между Турция и ЕС.
- Големите структури и мащаби на подземната икономика в Турция. Те са от 32 до 61% от БНП на страната през последните години.¹⁹
- Значителните размери на противоправните бизнес практики в Турция. Към тях се причисляват корупциите, колизиите, подкупите и рушветите.
- Голямото присъствие на ислямските, североамериканските и руските фирми и корпорации в Турция от много години насам. Те съставляват около 48% от всички чуждестранни фирми и корпорации в Турция. Техните общи и специфични интереси от икономическо и пазарно естество

¹⁷ Dervis, K., D. Gros, F. Oztrak, Y. Isik, F. Bayar. Turkey and EU Budget Prospects and Issues. CEPS, Brussell, Avgust 2004, p. 1, 5.

¹⁸ Kivilcim, M. O., U. Vuslat. Dolarizasyon Surecinde Son Gelismeler: Turkiye Ekonomisi Ornegi. TISK Akademi, Ankara, Aralik 2006, p. 104

¹⁹ Durmus, M. Kayit Disi Ekonominin Bazi Mali Yonleri: Turkiye Ornegi. TISK Akademi, Ankara, Mayis 2006, p. 150.

влизат в едни или други противоречия със сходните интереси на тези от ЕС в страната. Ето защо се говори, че те развиват интензивна макар неявна лобистка дейност за замразяването и дори анулирането на процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС.

- Наличието на немалък брой външни и вътрешни икономически опоненти, критици и дори противници на икономическата интеграция на Турция в ЕС.

Основният извод тук е, че икономическите проблеми са многобройни и значителни. Те имат не само вътрешен, но и външен произход. Тяхното преодоляване и отстраняване изисква големи и търпеливи усилия, много време и ресурси, както и разработването и прилагането от Турция на научно-обосновани и практико-приложни икономически, маркетингови, юридически, политически и социални стратегии и програми.

4. Перспективи на процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС

Перспективите на процеса се дискутират интензивно от турските и европейските теоретици и практики, имащи едно или друго отношение към този процес. Един обективен, аналитичен и критичен подход към този текущ и бъдещ въпрос би бил подпомогнат от прилагането на **SWOT** анализ. Както е известно, SWOT анализ е един универсален маркетингово-изследователски способ и метод за кратък и сбит анализ на настоящото и бъдещото на едни или други явления, процеси и структури, които са свързани с бизнеса, икономиката и пазарите в света и отделните региони и страни. По същество това е анализът на силните и слабите страни, възможностите и заплахите, които като цяло представляват една цялостна аналитична система, състояща се от четири подсистеми. Процесът на икономическата интеграция на Турция в ЕС като един дългогодишен и комплексен процес също може да бъде подложен на SWOT анализ за да се даде една по-обобщена, кратка и сбита характеристика за него, и да се определят перспективите му. Тези подсистеми в случая с този процес са следните със съответните вътрешни елементи:

1. Силните страни на процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС са:

- положителното въздействие на глобалната конкуренция върху процеса.
- Позитивното влияние на глобализацията и регионализацията на бизнеса, икономиките и пазарите върху процеса.
- Високата степен на концентрация и централизация на производството и пласмента на продуктите вкл. факторите на производството начело с капитала в ЕС и Турция .
- Реформаторските решения и действия на турските правителства.
- Уеднаквяването на маркетинговата обкръжаваща среда от двете страни, независимо от някои специфични черти и тенденции в нея от Турция и ЕС.

- Функциониращата пазарна икономика като цяло и сравнително високия и стабилен растеж в нея от много десетилетия насам в Турция.
- Високото ниво на отвореността на турската и европейската икономики.
- Големия опит и динамика на частните сектори от двете страни.
- Наличната добра и модерна нормативна база.
- Значителните позитивни резултати от асоциираното членство и особено МС.
- Високото ниво на търговската интегрираност между ЕС и Турция.
- Високото равнище на деловата, инвестиционната и реинвестиционната интегрираност между двете страни.
- Силната подкрепа и привързаност на турската общественост към процеса и ЕС
- Силното влияние и привързаност на гражданското общество и водещите лидери на турското обществено мнение към ЕС и процеса.

2. Слабите страни на процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС са:

- Значителна разлика между общоикономическото, индустриалното, научно-техническото, социалното и културното развитие на ЕС и това на Турция.
- Сравнително бавния темп на структурните реформи в Турция, които са свързани с процеса.
- Големите регионални диспропорции, които се наблюдават в икономиките на някои региони в Турция.
- Значителните екологични проблеми, чиито решения изисква много ресурси от местните и европейските фондове.
- Немалките социални противоречия и контрасти, които се наблюдават в Турция.
- Големите и хроническите дефицити в турския външнотърговски и платежен баланс.
- Значителното количествено и качествено разминаване между редица чисто икономически индикатори на ЕС и тези на Турция.
- Отрицателното влияние на големия обем и стойност на вътрешните и външните дългове на Турция.
- Голямата имуществена и доходна разлика между отделните класи и слоеве в Турция.
- Сравнително по-ниските доходи респ. по-ниската покупателна сила и способност на значителната част от турското население.

- Някои слабости в турската съдебна система и нормативна база.
- Силната доларизация на турската икономика.
- Редица слабости от отраслово и вътрешно-отраслово естество в някои отрасли и подотрасли на икономиката на страната.

3. Заплахите за и пред процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС са:

- Евентуален и радикален поврат и преврат от крайно-националистическо, шовинистическо и ксенофобско естество в турската политическа среда.
- Евентуален и радикален поврат и преврат от исламско-фундаменталистическо и нео-османско естество в Турция.
- Евентуален и радикален поврат и преврат от антиевропейско и антизападно естество в турската политическа и икономическа среда, който ще промени из основи традиционната, дългогодишната и многопосочната външно-икономическа стратегия и линия на Турция като цяло и прозападната и проевропейската икономическа стратегия и политика в частност на страната.
- Евентуален превес на ултралеви и ултрадесни уклони в турската и европейската идейно-политическа и социално-икономическа система.
- Евентуален отказ от общоевропейския парламент и националните парламенти на отделните страни-членки на ЕС да ратифицират бъдещите договори за пълноправното присъединяване на Турция в ЕС.
- Евентуален негативен вот от вероятните референдуми в отделните страни-членки на ЕС за или против интеграцията на Турция в Съюза.
- Евентуален отказ на турския парламент да ратифицира бъдещите договори за интеграцията на Турция в ЕС.
- Евентуален негативен вот от вероятния референдум в Турция за или против интеграцията на страната в ЕС.
- Евентуален превес на онези турски и европейски кръгове, които изповядват Теорията за войната на цивилизациите, и които са против Теорията за мир и сътрудничество между цивилизациите в света и отделните региони.
- Евентуална експанзия и агресивност на ислямския тероризъм в региона и Турция и на десния и левия екстремизъм в страната.
- Неочаквани икономически, технологични, социални, екологични и природни катаклизми от унищожително естество в Турция и ЕС.

4. Възможности за и пред икономическата интеграция на Турция в ЕС са:

- Пазарни и/или маркетингови възможности.
- Продуктови възможности.
- Капиталови възможности.

- Делови, инвестиционни и реинвестиционни възможности.
- Енергийни възможности.
- Инфраструктурни възможности.
- Трансгранични възможности.
- Транспортни и други логистични възможности.
- Стратегически и геостратегически възможности.
- Туристически възможности.
- Демографски възможности.
- Възможност за привилигирано членство.
- Възможности за икономически съюз.
- Възможности за валутен съюз.
- Възможности за политически съюз

Основният извод от горния SWOT анализ се състои в това, че силните страни и възможностите на процеса на икономическата интеграция на Турция в ЕС преобладават над и пред слабите му страни и заплахите за него. Този факт детерминира реалните и потенциалните перспективи на пълноправното икономическо присъединяване на страната в Съюза. Разбира се, този анализ не дава и не може да дава отговор на въпроса “кога точно” ще се осъществи това присъединяване. Освен това, този въпрос поне за сега не се нуждае от точен и прецизен отговор. Тук е достатъчно да се каже, че то ще се осъществи в някакво близко или далечно бъдеще, освен ако не се случват някои от горепосочените заплахи.

Заклучение

Интеграцията като цяло и икономическата интеграция в частност е обективна закономерност, универсална потребност, глобална и регионална необходимост и неизбежност. Това важи също и за евроинтеграцията, към която се стремят Турция и нейните макро и микро икономически структури.

За осъществяване на този си стремеж, Турция извървя един изключително дълъг, труден, зигзагообразен и противоречив път. Както изглежда, тя ще продължава и в бъдеще да извървява такъв път до пълната икономическа, политическа, правна, социална и културна интеграция към ЕС. Никоя от старите и новите членки на ЕС не е изминала такъв дълъг път, който може дори да бъде затворен и за който няма гаранция за достигане до крайната точка: пълното присъединяване на страната в ЕС.

Турция вложи и продължава да влага големи материални и морални ресурси за реализирането на един уникален по мащабите и дименсиите си проект. Той се нарича проектът за асоциирано и пълноправно членство на страната в ЕС. Нейното отношение към този проект е последователно и се основава на

повелите и предизвикателствата на 20-ти и 21-ви век и на заветите на Ататюрк за модерна и демократична република, устремена към достигане до върховете на съвременната западна цивилизация и европеизация. За тази цел Турция разработи и проведе фундаментални икономически, правни, политически и социални реформи, които да модернизират страната и да адаптират нейните структури към принципите, нормите, стандартите и критериите на ЕС. В този дух са и усилията за осигуряването на значително положително отношение на турското обществено мнение и общественост към евроинтеграционния процес на страната. Ето защо бяха постигнати резултати в полза на процеса: 52% за, 29% - против, 19% - въздържаха се според "Евробарометър" през 2007 г. в Турция. Сред турските привърженици на ЕС и интеграцията на страната в Съюза се намират и крупни бизнес-организации, асоциации и лидери на общественото мнение в турския бизнес и икономика. Начело на тези асоциации, организации и лидери стоят ТЮСИАД : Асоциацията на турските индустриалци и бизнесмени, ТОББ: Съюзът на турските промишлени и търговски палати и борси, ТИСК: Конфедерацията на турските работодатели, всички промишлени и търговски камари в големите градове, икономическите и маркетинговите вузове в страната, значителната част от големите бизнес организации начело с крупните холдинги и групи от компании, икономическите структури на турската армия, почти всички бивши и настоящи политически фактори, сред които са и президенти, премиери и министри с изключение на крайните националисти и шовинисти.

Въпреки наличните слабости, заплахи, проблеми и трудности от икономическо, социално, политическо и военно (трите военни преврати и техните отрицателни последствия) естество, процесът на асоциирането на Турция в ЕС се разви сполучливо и има редица постижения. По следния начин могат да бъдат посочени конкретните ефекти и резултати от успехите и постиженията, реализирани от нея благодарение на асоциирането като цяло и МС в частност:

Първо, Турция направи голям количествен и качествен скок и трансформация в своето стопанско, търговско, финансово, научно-технологическо, маркетингово, мениджмънтско, социално и културно развитие, обновление и модернизиране.

Второ, турската делова и инвестиционна дейност излезе от тесните регионални и национални рамки и влезе в международните и глобалните релси.

Трето, турската икономика като цяло и турските микро и макроикономическите структури в частност започнаха да изпитват реформиращото и революционизиращото, реструктуриращото и адаптиращото, очистиращото и профилактиращото, награждаващото и санкциониращото влияние на глобалната и европейската конкуренция.

Четвърто, голяма част от турските фирми изградиха многобройни национални и интернационални конкурентни предимства и станаха конкурентоспособни в редица отрасли и подотрасли.

Пето, турският частен сектор и инициатива стана още по-динамичен, конкурентен, инициативен, регионализиран и глобализиран.

Шесто, всички или почти всички икономически индикатори на страната отбелязаха значително и позитивно развитие през изследвания период и особено през новия етап на МС, с изключение на някои важни явления и процеси (каквито са външно-търговския и платежния баланс на страната), в който се наблюдават негативни развития от значителен размер.

Седмо, асоциирането като цяло и МС в частност доведоха страната до нова стопанска, търговска, финансова и институционално-икономическа мощност и готовност, която бе необходима за започване на преговори и процедури за бъдещото пълноправно икономическо, политическо и социално интегриране на страната към ЕС.

Осмо, старите и ретроградните производствени и пласъорски структури в страната са ликвидирани из основи и са заменени с нови и модерни производствени и пласъорски структури. По такъв начин турската икономика и нейният главен мотор – частният сектор станаха изключително динамични, модерни и конкурентоспособни за да могат да се справят с големите европейски и паневропейски предизвикателства. Следователно несъстоятелни са твърденията, че “Турция все още няма функционираща пазарна икономика”, и че “тя няма да може да издържи на европейската и световната конкуренция.

Девето, икономическите, политическите, правните и социалните реформи, които са извършени от Турция като условие и подготовка за хармонизация и присъединителни преговори, доведоха до ново състояние и динамика на турската маркетингова обкръжаваща среда и до нейната сполучлива адаптация и хармония към европейската маркетингова обкръжаваща среда.

Десето, настоящите и бъдещите икономически, маркетингови, комуникационни, научно-технически, политически и геостратегически реалности и потребности обуславят реалните и потенциалните перспективи за ранното или късното, но неизбежното интегриране на Турция в ЕС. Тук съвсем друг е въпросът: кога (в близко или далечно бъдеще) ще се осъществи то? Освен това, тези перспективи не се разминават с закономерния и изключително интензивния процес на глобализацията и регионализацията на икономиките, пазарите и комуникациите в света и региона. Нещо повече те се кореспондират с геоикономическа и геополитическа логичност, дипломатическа съобразителност, комуникационна коректност, историческа приемственост, социална справедливост, културна разнообразност, европейска и паневропейска етичност, общочовешка и религиозна толерантност.

Няма никакво съмнение в това, че процесът на пълната интеграция като цяло и икономическата интеграция в частност на Турция в Съюза ще бъде едно голямо предизвикателство и за ЕС и за Турция. Ето защо този процес трябва да бъде програмиран, планиран, организиран, мениджиран и мониторингован, както трябва и перфектно. В противен случай той няма да създаде очакваните резултати, ефекти, възможности, ползи и дивиденди за двете страни.

Поради редица фактори и причини като голямо население и територия, географско положение, геополитически и геоикономически особености, икономически и военен потенциал, голяма безработица, ниски доходи, големи миграционни тенденции, значителни екологични проблеми, социални, културни и религиозни характеристики на Турция, пълната икономическа интеграция на страната към ЕС ще бъде твърде специфична и различна от подобната интеграция на старите и новите страни-членки на ЕС.

Процесът на икономическата интеграция на страната към ЕС е обусловен, улеснен и ускорен в резултат на редица фактори, сред които се открояват особено: функциониращата от десетилетия насам пазарна икономика в страната и определена зрелост на нейните институции, високите темпове на икономическия растеж в страната от много години насам, голямата динамика и инициативност на турския частен сектор, модерната маркетинговата обкръжаваща среда в страната, многобройните пазарни възможности, постиженията на асоциирането и МС, някои важни икономически и маркетингови алтернативи на Турция, глобалната конкуренция и многогодишната отвореност на турския пазар и икономика пред външния свят, реформаторския процес и неговата последователност, геостратегическото и геоикономическото положение на Турция, голямата численост на турците, живеещи и работещи в Европа.

Наред с това има и многобройни бариери и проблеми пред икономическата интеграция на страната в ЕС. Сред тях се открояват особено икономическите бариери и проблеми, най-важните от които са: състоянието и перспективите на турското селскостопанство, високата развитост и конкурентност на турската текстилна индустрия, слабостта на турския застрахователен отрасъл, регионалните диспропорции и контрасти, миграционните процеси, високата цена за ЕС на интеграцията и др.

Икономическият ефект и влияние на пълната интеграция на Турция върху ЕС ще бъде позитивен без да бъде особено голям в близко бъдеще. Но той ще нарасне с течение на времето. Що се отнася до икономическия ефект и влияние на тази интеграция върху самата Турция и нейните макро и микро икономически структури, то, този ефект и влияние е и ще бъде също позитивен без да бъде малък въобще.

Стойността, респ. цената на икономическата интеграция на Турция в ЕС е изключително висока за ЕС. Тази висока цена е един от аргументите, с които се оперират европейските опоненти и критици на пълноправното членство на Турция към ЕС.

По-специфични и трудно решими в процеса на икономическата интеграция проблеми са два, които се открояват особено сред всички икономически бариери и проблеми на процеса, и които създават определени резерви, възражения дори конфликти от взаимно естество между ЕС и Турция. Първият от тях е въпросът за свободното движение на хората, който фигурира в Анкарския договор и допълнителния протокол, подписани от двете страни, и който не веднъж е бил обект на обсъждания и отлагания за решение. Този въпрос е, че се очаква голяма миграционна вълна от Турция към ЕС, ако

принципът за свободното движение на хора се осъществи и че тази вълна ще създава нови и големи проблеми за паневропейския пазар на труда. Вторият проблем е големите мащаби и специфичните особености на селскостопанския сектор в Турция. Той е не много конкурентен и конкурентоспособен, включва както многобройните големи и най-големи, модерни и супер модерни земеделски стопанства, така и малки, средни и мънички стопанства, които работят с примитивни фактори на производството. Съществуват европейски опасения, че пълното интегриране на Турция към ЕС ще увеличи и ускори и без това големите проблеми на аграрния сектор в ЕС.

Процесът на икономическата интеграция на Турция в ЕС има многобройни силни и слаби страни, заплахи и възможности. Но равностойката показва, че неговите силни страни и възможности преобладават над и пред неговите слаби страни и заплахите за него. Този факт детерминира ранното или късното, но, неизбежното интегриране на страната в ЕС.

Има научни и емпирични доводи и основания да се каже, че пътят на Турция към пълната икономическа интеграция в ЕС преминава и ще продължава да преминава през един триъгълник, който се състои от Гърция, България и Румъния. Централно и уникално е мястото на България в този стратегически триъгълник, от където турските фирми могат и планират да навлизат в просторните, широките, високо-културните, богатите и платежоспособните европейски пазари за индустриални и потребителски продукти, и за нова делова и инвестиционна дейност и активност. Не случайно по-прозорливите и опитните мениджъри, маркетингози и собственици на редица турски фирми осъзнаха и видяха това стратегическо, географско, геополитическо и геоикономическо място на България. Ето защо те разгледаха и продължават да разглеждат България като една изключително близка, много перспективна, динамично развиваща се и доста надеждна и благоприятна маркетингова макро и микро среда, която е съставна част на паневропейската маркетингова среда, и от която съвсем лесно и безпроблемно може да се тръгне и се стигне до самия център на ЕС и неговите 27 страни-членки всякога и особено при възможното и евентуалното затваряне от страна на ЕС на вратите на икономическата и пълната интеграция на Турция. Този подход към България бе и продължава да бъде една от най-съществените причини за широко мащабното пристигане и навлизане на огромен брой турски фирми в България през последните 6-7 години. От тази гледна точка, разширяването и задълбочаването на икономическите, научно-техническите, социалните и културните връзки на Турция с България представлява особена важност, постоянна актуалност, национална и глобална потребност и необходимост за Турция и нейната евроинтеграционна визия. Ето защо и няма да е пресилено да се каже, че пътят на Турция за ЕС и за нейната пълна интеграция в ЕС преминава през България и София. Преминавайки през този път, Турция може и трябва да се възползва от позитивния и поучителен опит, който е натрупан от България в съвсем пресния процес на пълната ѝ интеграция в ЕС, и който се натрупва от нея през първите ѝ години като една от трите най-нови членки на ЕС.